

CĒSU GRĀMATNIEKI 1905. GADA REVOLŪCIJĀ

Dace Cepurīte

Cēsu Vēstures un mākslas muzejs

Latviešu grāmatniecības vēstures jautājumi visplašāk aplūkoti K. Karuļa un A. Apīņa grāmatās, bet raksti par atsevišķām tēmām publicēti rakstu krājumos vai periodikā. Atzīmējot filoloģijas doktora A. Apīņa (1926-2005) pētījumus, tajā skaitā Cēsu muzeja īpašumā esošo manuskriptu „Jānis Ozols. Latviešu grāmatniecības celmlauža dzīve un darbs” (1959), šī raksta autore ar patiesu cieņu godina 2005. gada janvārī mūžībā aizgājušā A. Apīņa veikumu latviešu grāmatniecības vēsturē.

20. gs. sākumā Cēsīs vienlaicīgi darbojās vairāki grāmatnieki, bet spilgtākā personība latviešu grāmatniecībā bija Jānis Ozols (1859-1906). Kas izvirzīja J. Ozolu par vienu no redzamākajiem izdevējiem? Viņa veiksmīgā grāmatu tirdzniecība, peļņu nesošā tipogrāfija, bet vislielākā atpazīstamība jebkura grāmatizdevēja darbībai ir izdoto grāmatu literārā vērtība un aktualitāte. J. Ozols ārpus Rīgas bija vienīgais grāmatizdevējs Vidzemē, kurš izdeva latviešu rakstnieku jaunākos darbus. Autoru vidū bija J. Ozolam pazīstami cēsnieki un piebaldzēni: E. Treimanis-Zvārgulis, J. Poruks, A. Austrīšs, Reinis un Matīss Kaudzītes, K. Skalbe, A. Bračs. J. Ozols personīgi iepazinās ar Aspaziju un Raini. Minēto autoru jaunāko darbu izdevumi jau tad bija nozīmīgi ne tikai cēsniekiem, bet visiem latviešu lasītājiem. J. Ozols izdotās grāmatas pārdeva grāmatu veikalos Cēsīs, Alūksnē, Rīgā, kā arī sūtīja tās grāmatniekiem Kurzemē. J. Ozols izdeva arī ārzemju rakstnieku darbu tulkojumus, bet 1905. gada revolūcijas tiešā ietekmē - sabiedriski politiska satura brošūras.

1905. gadā J. Ozols saņēma cenzoru atļauju 20 grāmatu izdošanai. Sanktpēterburgā cenzētas 12, Rīgā – 8 grāmatas. 1905. gadā izdotas 17 grāmatas, no tām 8 latviešu autoru daiļliteratūras izdevumi, 5 cittautu autoru daiļliteratūras darbi, 2 izdevumi rakstniecības teorijā un literatūras vēsturē, 5 – sabiedriski politiski izdevumi, no kuriem 2 izdoti bez cenzēšanas. Trīs 1905. gadā cenzētās grāmatas izdotas 1906. gadā pēc J. Ozola nāves.

1905. gadā J. Ozols, izdodot G. Merķeļa darbus, iespējams, realizēja jau senu ieceri. Proti, pirms 13 gadiem, 1882. gada beigās - 1883. gada sākumā, būdams Vecpiebalgas labdarības biedrības aktīvs biedrs, iepriekšējos gados arī biedrības priekšnieks, J. Ozols lasīja referātu ciklu „Par tautas un tēvijas mīlestību un tautas lepnumu”, kuros bija G. Merķeļa darbu apskats. Jāpiebilst, ka tolaik neatļāva publicēt G. Merķeļa darbu tulkojumus latviešu valodā. J. Ozols izdeva G. Merķeļa „Vanems Imanta” Erdmaņu Lizetes (vēlākās K. Skalbes dzīves biedres) tulkojumā, bet 1905. gada septembrī J. Ozols saņēma Sanktpēterburgas cenzora atļauju Kaudzītes Matīsa tulkoto G. Merķeļa rakstu „Vidzemes senatne” 1. sējuma izdošanai, bet grāmata izdota 1906. gadā, domājams, jau pēc izdevēja J. Ozola nāves. Arī J. Ozola paziņa Pēterburgā A. Gulbis izdeva G. Merķeļa darba „Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās” pirmizdevumu.

J. Ozols saredzēja Aspazijas un Raiņa darbu milzīgo ietekmi, kas pieauga līdz ar dzejnieku atgriešanos no trimdas Rīgā 1903. gada maijā. Pēc veiksmīgas Aspazijas lugas

„Sidraba šķidrums” izrādes 1905. gada janvārī Jaunajā latviešu teātrī Rīgā, 1905. gada martā J. Ozols saņēma cenzora atļauju un izdeva Aspazijas lugu „Sidraba šķidrums” brošūrā, kas bija tās pirmizdevums. 1905. gada 7. augustā Vecpiebalgā piebaldzēni J. Ozola vadībā noorganizēja lugas izrādi un tikšanos ar rakstniekiem. Oficiāli tika sarīkots rakstnieku vakars, kura ienākumi paredzēti skolotāja J. Pilsātņieka kapa pieminekļa izgatavošanai. Pasākumā piedalījās brāļi Kaudzītes, A. Austrīņš, K. Skalbe, A. Bračs, R. Blaumanis, K. Krūza, A. Baltpurviņš, Apsesdēls, Aspazija un Rainis, aktrises O. Muceniece un M. Brigadere. Noslēgumā Rainis lasīja dzejas no jaunākā kopoējuma „Vētras sēja”, ko 1905. gada sākumā sāka izdot „Pēterburgas Avīzes” lokšņu veidā kā pielikumu ar nosaukumu „Laika šalkas”, bet drīz izdošana apstājusies. Šķiet, ka arī Rīgas grāmatizdevēji nevēlējās riskēt un uzņemties krājuma izdošanu. Tādēļ saprotams, ka Rainis meklēja izdevēju, lai nepalaistu garām izdevību izdot krājumu, kas atbilda sabiedrības tā laika noskaņojumam. Nepilnu mēnesi pēc tikšanās Vecpiebalgā, 1905. gada augusta beigās, J. Ozols saņēma Sanktpēterburgas cenzora atļauju un Raiņa dzejoļu krājumu izdeva vienkāršā iesējumā un greznā lielformāta iesējumā ap 2000 eksemplāru. Jāatzīmē, ka tas Raiņa darbības laikā bija viņa otrais dzejoļu krājums (pirmais – 1903. g. „Tālas noskaņas zilā vakarā”) un grāmatas iznākšana sakrita ar revolucionārā noskaņojuma pieaugumu 1905. gada oktobrī. 1905. gadā publicēts vēl viens Raiņa darbs, – luga „Uguns un nakts”, ko varēja lasīt „Mājas Viesa Mēnešrakstā”.

J. Ozols ne tikai dzīvoja līdz laikam, bet aktīvi piedalījās sapulcēs, mītiņos Vecpiebalgā un Cēsīs. Viņš izdeva arī dažas politiska rakstura brošūras. Pēc tam, kad Krievijas cara Nikolaja II izdotajā 17. oktobra manifestā tika pasludināta vārda un preses brīvība, vairāki izdevēji izdeva laikrakstus un grāmatas bez iepriekšējās cenzēšanas. J. Ozols bez cenzēšanas izdeva divas brošūras: Fjodoroviča „Kā salasa un kur paliek tautas nauda?”, tulkojis Arnis, īstajā vārdā Ernests Runcis, tajā laikā O. Jēpes grāmatu sietuves māceklis Cēsīs, vēlāk – „Jaunāko Ziņu” un „Atpūtas” un Vernera brošūru „Kurp iet sabiedrības attīstība?” (tulkojis H.). Par pēdējo preses lietu inspektors P. Šahovs nosūtīja iesniegumu Rīgas apgabaltiesas prokuroram, informējot, ka brošūrā izteikts, pirmkārt, aicinājums gāzt pastāvošo sabiedrisko iekārtu un, otrkārt, naidīgu jūtu rosinājums vienai kārtai pret citu, tādēļ grāmata „arestēta”. Bet iesniegums datēts 1911. gada 24. janvārī. Acīmredzot, tikai nejaušības dēļ 5 gadus pēc izdošanas brošūra nonākusi preses lietu inspektora redzeslokā, taču vēl joprojām uzskatīta par bīstamu. Pēc Rīgas apgabaltiesas prokurora lēmuma uzsāka izmeklēšanu, kur galvenais apsūdzētais bija J. Ozols. Taču jau pēc mēneša Cēsu apriņķa 1. iecirkņa tiesas izmeklētājs nolēma, ka „ņemot vērā, ka brošūras „Kurp iet sabiedrības attīstība” izdevējs ir miris, ka autora Vernera un tulkotāja personības un vārdi nav noskaidroti”, lūgt Sanktpēterburgas tiesu palātai izbeigt izmeklēšanu. Tomēr augustā Sanktpēterburgas tiesu palāta noteica brošūru „Kurp iet sabiedrības attīstība?” iznīcināt. Redzams, ka ierēdņi nezināja ne Vernera īsto vārdu, ne viņa nodarbošanos. Diez vai to zināja arī brošūras izdevējs J. Ozols. Verners, kurš visbiežāk lietoja pseidonīmu Bogdanovs, īstajā vārdā Aleksandrs Maļinovskis (1873-1928) 1905.-1907. gadā vadīja boļševiku kaujas tehnisko grupu, pēc aresta izsūtīts trimdā un atgriezies Krievijā nelegāli, lai turpinātu savu darbību.

Bet J. Ozolu arestēja 1905. gada decembrī, kad J. Akurāters redzēja viņu Rīgas centrālcietumā. Decembrī „Vētras sējas autors” Rainis emigrēja uz Šveici. K. Skalbe

vēstulē E. Treimanim-Zvārgulim 1905. gada 28. decembrī, runājot par sagatavoto darbu izdošanu, rakstīja pavisam lietišķi: „Ozols sēdot „Centralē” Rīgā? Vai nevari sarunāt citu apgādātāju?”

1906. gada janvāra sākumā J. Ozolu atbrīvoja, taču 20. janvārī soda vienības kareivji viņu nošāva, un 23. janvārī plkst. 9 vakarā policijas trīs sargu un Irkutskas pulka septiņu kara patruļnieku apsardzē J. Ozola apglabāšanā piedalījās tikai viņa sieva, sievas brālis J. Šmits un radnieks, J. Ozola tipogrāfijas vadītājs J. Roze.

J. Ozola draugi un paziņas publicēja rakstus viņa piemiņai, bet cenzori vajāja rakstu autorus un izdevējus. 1906. gada 8. septembrī Rīgas preses inspektors arestēja K. Skalbes sastādīto rakstu krājumu „Ziemas nakts” un lūdza Rīgas apgabaltiesas prokuroram ierosināt izmeklēšanu pret raksta „Jānis Ozols” autoru A. Gulbi vai viņa neatrašanas gadījumā pret izdevēju D. Zeltiņu. Rīgas apgabaltiesas prokurors noraidīja lūgumu, jo raksts nesatur „aicinājumu gāzt Krievijā esošo sabiedrisko iekārtu, ne uz kādām citām darbībām, bet izsaka autora skumjas sakarā ar Ozola nāvi”.

1903.-1905. gadā Cēsu grāmatnieku vidū bija arī Cēsu Līvu pagasta „Pelītēs” dzīvojošais Andrievs Niedra. 1903. gada beigās viņš no J. Ozola atpirka žurnāla „Austrums” izdošanas tiesības, bet deva to iespiest J. Ozola tipogrāfijā. A. Niedra Cēsīs izdeva arī vairākas savas sarakstītās brošūras: „Kā izpostīt mūsu baznīcu?”, „Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās? Apcerējums par baznīcu nekārtībām” un latviešu autoru prozas darbus.

1905. gada 27. decembrī, kad J. Ozols jau bija apcietināts, A. Niedra noorganizēja Cēsīs apkārtējo pagastu zemnieku pārstāvju sapulci, aicinot atjaunot likumīgo pagastu pārvaldi. Sapulces laikā policijas uzraugs Ķieģelnieks aizturēja sarkanā krekļā gērbusos 16 gadīgo Pēteri Kalniņu, kurš A. Niedras runas laikā, tāpat kā vairāki citi, trokšņojuši un svilpuši. Kratīšanā pie P. Kalniņa atrada divas proklamācijas, kā arī grāmatiņu sarkanos vākos bez cenzūras atzīmes, proti, žurnāla „Uz priekšu” 1905. g. oktobra 9. numuru. Policijas uzrauga sastādītajā protokolā rakstīts, ka „nav redzams, kur grāmatiņa izdota, bet ir aizdomas, ka Ozola tipogrāfijā Cēsīs, un iegūtas ziņas, ka Kalniņam ir ciešas saites ar arestēto Jāni Ozolu un meklējamo Apsīti”. Žurnāls „Uz priekšu” bija Latviešu Sociāldemokrātu savienības nelegāls izdevums, ko iespieda Rīgā. Aizturēto P. Kalniņu, kurpnieka mācekli Līgatnē, policijas uradņiks K. Ķieģelnieks nopratināšanā raksturoja kā „ielas puiku, zaglēnu, kurš svilpa un auroja” un pievērsis viņa uzmanību, jo atradies tuvumā. Acīmredzot, bijusi liela vēlme vēl pastiprināt arestētā J. Ozola „nopelnus” revolucionārajos notikumos. Pats A. Niedra nopratināšanā atbildēja, ka nezina, kurš tieši svilpa un kļiedza.

Protokolā minētais Apsītis, domāts Augusts Apsītis, dzejnieks Apsesdēls, aktīvi iesaistījās Latviešu Sociāldemokrātu savienībā, kuras līderi izvirzīja arī Latvijas valstiskuma ideju. Apsesdēls atmiņās par šo laiku rakstīja, ka 1905. g. rudens pusē Cēsīs viņš nodevies sociāldemokrātisko pulciņu apvienošanai. Citāts: „Revolūcijai uznākot uzstājos pilsētā un uz laukiem kā aģitators.(...) Pirmo manu dzejoļu krājumu „Mazos pumpurīšus” cenzēja 1899. vai 1900. g. (krājums neiznāca); otro 1904. g. cenzors aizturēja kā rokrakstu, „kurā izklāstītas kaitīgas zocialisma mācības, un tāpēc nevar tikt izsniegts””. Kādā revolucionāro jauniešu pulciņā Apsesdēls satikās ar J. Ozola bijušo

ilggadīgo darbinieku, vēlāk grāmatu sietuves īpašnieku, O. Jēpi, kuram bija vēlme sākt izdot grāmatas. Apsesdēls piedāvāja izdot viņa dzejas. O. Jēpe ar izdevniecības „Laika gars” nosaukumu 1905. gada rudenī izdeva 3 cenzoru atļautas grāmatas: Apsesdēla dzeju krājumus „Tumsā un tvanos”, „Tālu vēl rīts” un V. Nemiroviča-Dančenko stāsta „Atdzimusi dziesma” tulkojumu. Apsesdēlam tie bija pirmie izdotie dzeju krājumi. Grāmatas O. Jēpe nodeva komisijā (t.i., pārdošanā), tomēr nevis kādā Cēsu veikalā, bet, iespējams, ar Apsesdēla palīdzību, nogādāja tās Ed. Zirģeļa grāmatu veikalā Rīgā. Daļu izdevumu O. Jēpe nodeva kolportierim P. Liepam (1879.- ?) Valmierā.

Apsesdēla darbu izdevējs O. Jēpe un jau minētais Valmieras kolportieris P. Liepa 1906. gadā apvienojās grāmatu izdošanai, izveidojot izdevniecību „Arājs”. Pirmā kopīgi izdotā grāmata bija J. Kārsteņa dzejoli „Salnas rīti”, sekoja krievu rakstnieku A. Čehova, M. Gorkija, L. Andrejeva darbu tulkojumi. Taču pēccenzūra strādāja čakli. Rīgas preses inspektora palīgs A. Ruperts 1906. gada decembrī sagatavoja ziņojumu un preses inspektors P. Šahovs iesniedza Rīgas apgabala tiesas prokuroram iesniegumu par kriminālvajāšanu par izdevniecības „Arājs” izdotajā un J. Ozola tipogrāfijā Cēsīs iespiestajā J. Kārsteņa dzeju grāmatā „Salnas rīti” ievietoto dzejoli „Sodamais”, kurā „pēc inspektora domām izpaužas apzināti melīgas ziņas par lauka kara tiesu darbu ar mērķi rosināt iedzīvotājos naidīgu attieksmi”. A. Ruperts arī bija iztulkojis dzejoli krievu valodā. Prokurora palīgs gan neko tādu nesaskatīja, tāpēc ieteica tālāko izmeklēšanu pārtraukt un pievienotos brošūras divus eksemplārus atdot inspektoram. Šo ieteikumu apstiprināja Rīgas apgabala tiesas spriedums 1907. gada janvārī. Iespējams, ka aizdomīgums vairāk sakņojās apstākļi, ka grāmata bija iespiesta J. Ozola tipogrāfijā, jo uzņēmumu pēc izdevēja nāves vadīja viņa sieva Paulīna un tipogrāfijas meistars J. Roze.

1907. gada martā apcietināja Apsesdēlu, arī Zirģeli un Ernestu Runci. Priekuļu skolas skolotājs J. Ozols, 1907. gada 6. martā nosūtīja vēstuli E. Treimanim-Zvārgulim ar ziņu, ka „... 3. martā Valmierā ticis arestēts pazīstamais Apsītis – Apsesdēls, kurš vakar, 5. martā, tika atsūtīts uz Cēsīm. Iet baumas, ka Apsītis visādā ziņā tikšot nodots kara tiesai, kāpēc daži Cēsu iedzīvotāji ļoti vēlas, lai Jūs spertu visus soļus, ka tiktu novērstas nāves sods.” Iespējams, ka, pateicoties Krievijas II Domes latviešu deputātiem, pret Apsesdēlu ierosinātās krimināllietas nosūtīja Sanktpēterburgas tiesu palātai. „Rīgas Avīze” 1907. g. 13. martā ziņoja, – Valsts Domes deputāti Ozols, Treimanis un Kārklīņš lūguši Krievijas Iekšlietu ministram un Baltijas ģenerālgubernatoram nenodot Apsesdēlu lauka kara tiesai. 1908. gadā laikraksts „Ziemeļblāzma” publicēja Latviešu Sociāldemokrātu savienības prāvā pasludināto spriedumu, ar kuru grāmatu tirgotājs Ed. Zirģelis no Veselavas pagasta attaisnots, bet Augustam Apsītim no Vaidavas pagasta un Ernestam Runcim no Trikātas pagasta piespriesti 10 gadi spaidu darbi.

Tā laika grāmatnieku saimē jāatzīmē arī laikraksta „Wendenscher Anzeiger” (1884-1909) redaktori un izdevēji: Pēteris Liepiņš (1856-1903), rakstniecībā pazīstams ar pseidonīmu Austrīņš. Pēc viņa nāves 1903. gadā laikraksta izdošanu un iespiešanu pārņēma viņa dēls Aleksandrs (1881-1931), kurš aktīvi piedalījās revolucionārajos notikumos un bija aizbraukts. No 1906. gada februāra līdz 1909. gadam laikrakstu izdeva Voldemārs Bērsons (1865-1955), kuru 1905. gada vasarā ievēlēja par Cēsu pilsētas galvu, bet Vidzemes gubernators amatā viņu apstiprināja tikai 1906. gada rudenī. Vēl pirms

tam, 1906. gada janvārī, Cēsu pilsētas valde deva piekrišanu V. Bērsonam atvērt savu tipogrāfiju.

Diemžēl, saglabājušies tikai atsevišķi laikraksta numuri. Tajos pārsvarā ievietoti dažādi sludinājumi un paziņojumi vācu, krievu un latviešu valodās, bet nav ziņu par sabiedriski politiskiem notikumiem.

Cēsu grāmatnieku – J. Ozola, O. Jēpes, A. Liepiņa, V. Bērsona un A. Niedras – izdevumi atspoguļoja 1905.-1907. gada revolūcijas laikā sabiedrībā esošos dažādos uzskatus un centienus. J. Ozols un A. Liepiņš bija aktīvi revolūcijas notikumu dalībnieki. Revolūcijas apspiešanas laikā J. Ozols bija vienīgais grāmatizdevējs, kuru soda vienības kareivji nošāva it kā bēgot. A. Liepiņam izdevās emigrēt. A. Niedra uzstājās par esošās likumīgās varas saglabāšanu, par ko izpelnījās nosodījumus un asu satīru latviešu presē un bija spiests aiziet no Cēsīm. V. Bērsons bija pirmais latvietis, kurš ieguva balsu vairākumu vēlēšanās 1905. gada vasarā un kā pilsētas galva vadīja Cēsu saimniecisko dzīvi līdz 1917. gadam.

Avotu un literatūras saraksts

1. Akuraters, J. Dienu atspīdumi. Revolūcijas atmiņu grāmata (1905-1908). Rīgā: Zvaigzne ABC, 1996.
2. Apīnis, A. Jānos Ozols. Latviešu grāmatniecības celmlauža dzīve un darbs. Rīgā, 1959. (Manuskripts Cēsu Vēstures un mākslas muzejā, inv. nr. CM 8723)
3. Atziņas. Latviju rakstnieku autobiografijas. Trešā daļa. K. Egles sakārojums un bibliogrāfija. Cēsīs un Rīgā: O. Jēpes izdevniecība, 1924.
4. Bērsons, I. Apsesdēla dzīves gājums. – Gr.: Varavīksne 1980. Literārais mantojums. Rīgā: Liesma, 1980.
5. Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā līdz 1918. gadam. Sast. L. Limane. Rīgā: Latvijas Nacionālā bibliotēka Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, 2004.
6. Cepurīte, D. O. Jēpes grāmatniecības uzņēmuma darbība Cēsīs un Rīgā (1903.-1930.). 1985. Diplomdarbs (Cēsu Vēstures un mākslas muzeja zinātniskajā arhīvā)
7. Jēpe, O. Atmiņas par dzīvi un grāmatizdevēja darbu. II. Sietuve. – Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs, inv. nr. 56881
8. Latviešu pirmspadomju literatūra. Bibliogrāfiskais rādītājs. Sast. E. Timbra, V. Plēsuma, S. Sirsone, O. Pūce, O. Straumīte, m. Garda. Rīgā: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas zinātniski metodiskā un bibliogrāfiskā darba nodaļa, 1980.
9. Lūsēna, L. Pēc cilvēkiem ilgojos... – Gr.: Treimanis – Zvārgulis, E. Kur Gauja ar Raunu tiekas. Izlase. Rīgā: izdevniecība „Liesma”, 1978.
10. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 117. f., 1. apr., 81., 478., 503. lietas
11. K. Skalbes vēstule E. Treimanim-Zvārgulim 1905. gada 28. decembrī (E. Veidenbauma memoriālais muzejs, inv. nr. 3621)
12. Ziemeļblāzma, nr. 39, 1908. g. 18. jūn. (1. jūl.)